

*Jumanazarova Roxila O'ktam qizi**Urganch Ranch texnologiya universiteti**Lingvistika (ingliz tili) 1-kurs magistranti***ERGASH GAPLI QO'SHMA GAPLARNING GRAMMATIK QURILISHI**

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy tilshunoslikda ergash gapli qo'shmalarning yangicha tadqiqqa nazar solingan bo'lib, ularning umumiylik va xususiylik jihatlariga alohida e'tabor berilgan.

Kalit so'zlar: ergash gaplar, umumiylik, xususiylik, qurilish qolipi, bog'langan gaplar, ko'chirma qurilmali gaplar.

Kirish. Qo'shma gap til sintaktik sathining eng oliy birligi bo'lib, sodda gaplardan eng avvalo mazmun sig'imini kattaligi, mazmuniy-sintaktik tuzilishining o'ziga xosligi, murakkabligi bilan farqlanadi. Albatta, har ikki gap turi – sodda gap ham, qo'shma gap ham muayyan hukm ifodachisi sifatida mavjud bo'lsada, tilning kishilar o'rtasida aloqa vositasi bo'lishday eng muhim vazifasi bevosita gaplarda namoyon bo'lsada, sodda va qo'shma gaplar tuzilishi va mazmuniy tarkibi hamda bu tarkibni yuzaga keltiruvchi uzvlar munosabati ularning - har birida o'ziga hosdir. Agar sodda gap va qo'shma gap orasidagi munosabatlar mantiq fani nuqtai nazaridan o'rganisa, sodda gaplarda asosan sodda hukm, qo'shma gaplarda esa murakkab hukm ifodalanishi yaqqol ko'zga tashlanadi.

Adabiyotlar sharxi. Qo'shma gaplarni o'rganishda ayniqsa, M.Asqarova, G.Abdurahmonov, A.Berdialiyev, A.Nurmonov singari o'zbek tilshunoslarining va B.Ilish, M.Y.Blox, S.Haymovich, B.I.Rogovskaya, L.S.Barxudarov, N.A. Kobrina, E.A. Korneyeva kabi jahon tilshunoslarining olib borgan ilmiy tadqiqotlari alohida diqqatga sazovordir.

Muhokama va natijalar. Hozirgi o'zbek tilida qo'shma gaplar ma'lum mazmun munosabatlarini ifodalashi, grammatik belgilari, tuzilishi, qurilish qolipi va intonatsiyasiga ko'ra bir necha ko'rinishga ega.

Ular quyidagilardan iborat:

1. Bog'langan qo'shma gaplar.
2. Ergash qo'shma gaplar.
3. Bog'lovchisiz qo'shma gaplar.
4. Ko'chirma qurilmali qo'shma gaplar.

Qo'shma gap qismlarining birikish usullari mavjud bo'lib, ular parataksis va gipotaksis sanaladi. Parataksis so'zi grekcha so'z bo'lib, bog'lanish, qator tuzish degan mazmunni ifodalaydi. Parataktik qurilmalar qismlari orasida turli mazmun munosabatlarining ifodalanishida shu qislar tarkibidagi gap bo'laklarining ma'nosi va o'rinishi, ularning semantik va grammatik o'zaro munosabati, ayrim leksik elementlarning qo'llanishi, gaplarning intonatsiyasi kabi omillar asosiy rol o'ynaydi: Urushdan faqat boylar manfaat topdi, ammo kambag'allar xonavayron bo'ldi. Gipotaksis so'zi ham grekcha so'z bo'lib, gaplarning o'zaro ergashtiruvchi vositalar yordamida tobelashishini anglatadi.

Tilda ikki sodda gapni grammatik va, ayni paytda, semantik jihatdan bog'lash natijasida yangi mazmunga, yangi sifatda ega bo'lgan sintaktik butunlik yuzaga keladi. Bu sintaktik butunliklarni ikkiga ajratish mumkin: 1) parataksis; 2) gipotaksis (grek.hupo – osti +taxis - joylashuv) gaplarning ergash bog'lovchi vositalar yordamida tobelanishidir. Gipotaksisning ziddi parataxis (grek. Parataxis – qator tizish) esa gaplarning o'zaro ergashtiruvchi bog'lovchi vositalar yordamisiz va ular orqali bog'lash mumkin, birinchi holatda parataksis yuzaga kelsa,

ikkinchi holatda gipotaksis yuzaga chiqadi. Har ikkila holatda ham tobe munosabat mavjuddir, faqat ularda bog'lovchi vositalarning qo'llanishiga ko'ra tobelik turli darajada bo'ladi, shunga ko'ra ular o'z ichida turlarga bo'linib ketadi.

Ergash va gaplarni ajratishda bog'lovchilarga qarash lozim bo'ladi. «Ona bor, shuning uchun baxting barqaror» gapini tahlil eta borib, baxting barqaror gapini ergash gapga kiritib yuborish ham mumkin. Chunki ergashtiruvchi bog'lovchi anu shu gap tarkibidan joy olgan. Darsliklarda ham sabab ergash gar bosh garga shuning uchun, chunki, shu sababli bog'lovchilari orqali bog'lanadi, deyiladi. Aslida esa ana shulardan ikkitasi tarkibida (shuning uchun, shu sababli) ko'rsatish olmoshlari bo'lib, ko'makchili sabab holi vazifasini bajaradi. Ergash gap esa ana shu sabab holiga ekvivalent sanaladi, demak, onang bor gari sabab ergash gapdir.

Demak, bir xil ergash gaplar turini aniqlash uchun bog'lovchi yoki o'rin bosh mezon bo'lmaydi, balki bosh gapdagi ko'rsatish olmoshi asosiy mezon sanaladi.

A: Ergash gar bosh garga nisbatin undagi ko'rsatish olmoshini izohlash uchun xizmat qiladi. Agar ko'rsatish olmoshi ifodalangan bo'lsa, ergash gar o'sha olmosh bajarishi lozim bo'lgan vazifasida kelib, bosh garga to'ldiradi, izohlaydi yoki aniqlaydi.

Misollar: Ega o'rnida keladigan ergash gap:

Erta bilan ma'lum bo'ldiki, (nima?), jasur razvedkachi ikki nemis ofitserni asir olib kelgan ekan.

Kesim o'rnida : (nimdir?) Aybim shuki, cho'loqman.

O'rin holi o'rnida: Qaerda egri qo'l bo'lsa, o'sha erda baraka yo'qoladi.

Sabab holi o'rnida: Nur borki, soya bor.

Bosh va ergash gaplarga savollar berish orqali ham ular orasidagi munosabat aniqlanishi mumkin. Savol har ikki gapga berilib, javob ergash gap vositasida yuzaga keladi. Ergash gar umumiylik bildiruvchi hol vazifasini o'taydi.

Biror uslub talabi bilan, logik urg'u yoki predikativlikning o'ziga xos tomonlari tufayli, bosh gardagi yashiringan bo'lak o'rniga biror so'zni tiklash mumkin. Lekin bu bo'lak ko'rsatish olmoshi orqaligina ifodalanadi va o'ta mavhum ma'no bildiradi. Bunday hollarda ergash gapning asosiy ma'nosini ochish, uni izohlash bo'lib, unga teng hisoblanadi. Tenglikni isbotlash uchun ana shu ergash garlarni bosh gardagi ko'rsatish olmoshi o'rniga olib kirish kifoya (bu vaqtda sodda gap paydo bo'ladi).

Hikmat xarjlangan bilan tamom bo'lmaydigan xazinadir.

Seni Vatan kutishini bil.

Xulosa. Ko'rinadiki, olmosh bilan uning o'rniga kiritilgan ergash gap struktura tomonidan farqlansa-da, vazifa jihatidan bir-biriga sinonim bo'lib qoladi. Sinonimlar orasida ma'nosida farq bo'lgani kabi, ergash gap bilan yoyiq (oborot) bo'lak va ergash gap orasida ham ayrim farqlar bo'ladi. Bu –maxsus so'z. Bu o'rinda muhimi shuki, ergash gap bosh gapning ko'rsatish olmoshiga teng bo'ladi, uni izohlash orqali bosh gapga bog'lanadi. Bosh va ergash gaplar orasidagi mantiqiy munosabat ham, dastavval, ana shu olmosh va ergash gap orqali belgilanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Berdialiyev A. Ergash gapli qo'shma gap konstrusiyalarida semantik-signifikatif paradigmatika. –Toshkent. 1989. – 386 b.
2. Adambaeva, N. K., & Khakimov, S. (2017). THE IMPORTANCE OF COMMUNICATION IN ENGLISH IN THE FIELD OF MEDICINE. In WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS (pp. 170-172).

3. Adambaeva, N. K., & Khayitova, K. O. (2017). POETRY. HOW CAN IT TREAT PEOPLE. In Лучшая научно-исследовательская работа 2017 (pp. 149-152).
4. Kadambaevna, A. N., & Hazratkulovich, K. B. (2017). Poetry as a natural healing practice. European research, (5 (28)), 49-50.
5. Mamatnazarovna, B. N., & Narbaevna, S. D. (2024). Slang in English Culture and Language. International Journal of Scientific Trends, 3(12), 396-400.
6. Narbaevna, S. D. (2022). Scientific medical text in the medical paradigm linguistics.